

ДИСКУСІЙНІ ПРОБЛЕМИ, ГІПОТЕЗИ

УДК [930.2+069](477)

АКУЛЕНКО В.І.

На дискусійних перехрестях пам'яткознавства

У статті розглядаються питання наукової дискусії у сучасному пам'яткознавстві, у цьому контексті аналізується автореферат дисертації Л. Бойко і стаття Л. Прибегі.

Ключові слова: наукова дискусія, пам'яткознавство, дисертація про діяльність УТОШК, пам'яткоохоронне законодавство, історія обліку пам'яток в Україні, терміни «пам'ятник» і «пам'ятка».

Хтось із класиків сказав, що науку становлять знання, логічно поєднані в систему і пронизані ідеєю. Шлях у кожного свій – неоднозначний, і долати його доводиться, відстоюючи пріоритет творчих напрацювань серед конкуруючих колег.

Однак, тепер призабуто, як на сторінках наукових видань висвітлювалися дискусійні питання щодо різних думок і протилежних позицій. А даремно, оскільки в гуманітарних дисциплінах переважно в дискусіях, а то й протистояннях, представників різних наукових шкіл здобувається чи відстоюється істина.

У незалежній демократичній Україні, здавалося, маємо широкі можливості для розгортання дискусійних пам'яткознавчих проблем сьогодення. Втім, критичні традиції у цій культурологічній сфері, якщо не втрачені, то розвиваються надто кволо і повільно.

Стимулом замовлення цього мало б бути суспільне середовище, яке, на жаль, суттєво деформоване в умовах здичавилого капіталізму, і його духовно моральний стан бажає значно кращої гуманітарної кондиції.

Тож, нерідко хто взяв за орієнтир здобувати наукову ступінь передбачливо уникає гострих і спірних питань, неузгодженості з «оступіненими» попередниками, щоб не ускладнити собі шлях проходження дисертації. Коли

є ідеї і думки, їх слід своєчасно вводити у науковий обіг, а не відкладати на завтра. Мовляв, повернусь до них у майбутній книжці або докторській дисертації. Відклад, як кажуть, не йде в лад. Шансу більше може й не бути.

Але за такої тенденції не забувають, щоб дошкульно копіркнути за заслугами або за інерцією когось із заідеологізованих авторитетів радянської пори, притому не завжди критикуючи, дотримуються принципу історизму та наукової етики. Складається враження, що застосовується метод осмисленого нівелювання наукової сутності й перехід на інформативну стилістику задля фахового спокою, а не творчого експерименту, схоже «тихого життя», як у літературного персонажа Галушки [1].

І таких праць не меншає... У радянську добу в наукових колах побутувала іронічна приказка, що вченим можеш і не бути, але кандидатом стати зобов'язаний. Не без підстави можна сказати, що вона залишається такою ж живучою і в наш, як колись писав поет, «прекрасний час! Неповторний час!»

1. *Дисертаційні протяги в історичному пам'яткознавстві (неформальний відгук на автореферат)*

У нашому випадку ми маємо автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук Л. Бойко «Діяльність Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (друга половина XX ст. – початок XXI ст.)» 26.00.01 – теорія й історія культури, яка була виконана в Київському національному університеті культури і мистецтв, де на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.26.807.02 – 1 березня 2012 р. відбувся її захист [2].

Для дослідження взято тривалий історичний період, якого навіть для докторської дисертації забагато. Незважаючи на серйозну заявку пріоритетності, що проблема «досі системно і комплексно не досліджувалася», що «вперше науково-обґрунтовано історико-культурну сутність УТОПШК» і «з'ясовано його роль у формуванні правових засад пам'яткоохоронної справи в Україні», а також «національної політики збереження пам'яток українського народу» [с. 3], в авторефераті не все гаразд із висвітленням історичних процесів, які відбувалися в Україні, у т.ч. в діяльності УТОПШК.

Красномовним є такий «науково-теоретичний» пасаж: «Проаналізовано, що члени Українського товариства охорони пам'яток історії та культури брали участь і в обговореннях положень тих чи інших законодавчих актів, і в їх рецензуванні, погодженні та прийнятті. Так, у 1968 р. Держбудом УРСР і Міністерством культури УРСР за погодженням з УТОПШК затверджено «Тимчасову інструкцію по організації охоронних зон та зон регулювання забудови для пам'яток культури Української РСР», за що членів УТОПШК було звинувачено в націоналізмі (постанова Політбюро ЦК Компартії України від 3

жовтня 1972 р. «Про роботу Українського товариства охорони пам'яток історії та культури») [с. 11].

Ця відомча інструкція, яка, до речі, не є законодавчим, а нормативно-правовим актом, не має ніякого відношення до так званого українського буржуазного націоналізму. Чи ж відає дисертантка, що в 1972 р. травневий пленум ЦК Компартії України звільнив з посади першого секретаря П. Шелеста, якому інкримінувалися начебто допущені ним у книжці «Україно наша Радянська» [3] «порушення ленінських принципів класово-партійного, конкретно-історичного підходу до оцінки історичних явищ, ідеалізація історичного минулого України», «патріархальщина» тощо [4].

А після липневого у тому ж році пленуму ЦК КПУ «Про роботу партійних організацій республіки по виконанню постанови ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення СРСР» [5] «в Україні ідеологічні концепції, висунуті союзним центром, втілювалися надто вислужливо і масштабно під виглядом необхідності боротьби з «українським буржуазним націоналізмом», а по суті з національною інтелігенцією, яка дбала про духовні цінності народу. В 1970-ті роки таку кампанію очищення від «української націоналістичної скверни» і пильнування ідеологічної чистоти очолювали член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В.В. Щербицький і секретар ЦК Компартії України В.Ю. Маланчук з численним апаратом функціонерів і КДБ УРСР.

У галузі охорони пам'яток також не обійшлося без організаційних рішень і переслідувань за переконання. Зокрема, 3 жовтня 1972 р. Політбюро ЦК Компартії України розглядало питання про роботу Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, де упередженій критиці було піддано діяльність організацій Товариства у наданні державним органам допомоги для збереження та реставрації пам'яток, у фінансово-господарській та пропагандистській роботі. Засуджувалося, що «мають місце факти захоплення старовиною, її ідеалізації, некритичного ставлення до архаїчних форм у побуті та звичаях».

Від наукової і творчої роботи в Українському товаристві охорони пам'яток історії та культури були усунені і звинувачені в націоналізмі історики О.М. Апанович, О.С. Компан, М.Ю. Брайчевський, скульптор І.М. Гончар, художник В.Ф. Задорожний, мистецтвознавець Г.Н. Логвин, літературознавець Я.І. Дзира та багато інших фахівців» [6].

Про це можна було б дізнатися, звернувшись до нашої монографії. Допустити принципову політико-ідеологічну помилку дисертантка так і не змогла, щоб не суперечити собі, виплутатися з цього хибного контексту.

Цитуємо: «Виявлено, що найбільші сплески активності організації припадають на 70-ті рр. У 70-х рр. зменшився ідеологічний тиск уряду...» (с. 10). «До кінця 80-х рр., за часів правління комуністичного уряду, діяльність УТОПІК була

активною, але сакральні рухомі та нерухомі пам'ятки залишалися поза увагою як такі, що були засобами культу віри» (с. 8).

«Так-то воно так, тільки трішечки не так», – казав Шельменко-денщик [7], оскільки ЦК Компартії України так і не спромоглося засудити або відмінити свою ідеологічно-волюнтаристську постанову щодо УТОПК, яка не могла не вплинути на його діяльність.

До «культу віри» ще повернемося, перейдемо до правозасадничого пам'яткоохоронного тлумачення в авторефераті, що теж не менш цікаво.

«У 1976 р. під тиском членів Товариства (sic!) затверджено Закон «Про охорону і використання пам'яток історії та культури». Прийняття у 1978 р. Закону з аналогічною назвою, що увібрав у себе попередні нормативні напрацювання, поклато початок встановленню режиму використання нерухомих пам'яток» (с. 12).

Залишається тільки дивуватися дисертаційній новації, як члени Товариства, звинувачені в націоналізмі в брежнівсько-суслівську тоталітарну добу, змусили Верховну Раду СРСР прийняти союзний Закон 1976 р.? Дисертантка взагалі не розуміє елементарних речей, що Закон УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» (1978) [8] був підпорядкований Закону СРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» (1976) [9] і не міг мати над ним вищої юридичної сили. Хоча за її суб'єктивною ознакою ці Закони чи не однакові, бо мають... «аналогічну назву».

Текстологічна недосконалість, на мій погляд, від того, що дисертантка достатньо не володіє термінологічно-понятійним апаратом, не чітко визначає пріоритетні напрями дослідження, а також часто обмежується фрагментарним окресленням важливих пам'яткознавчих положень тощо. Наприклад, не визначено мету і завдання УТОПК згідно базових актів Закону України «Про охорону культурної спадщини» (2000) [10] і Статуту Товариства. Може тому, що як пише автор, вони «знаходяться в поточних архівах організації...» (с. 6).

Як наслідок, в анотації автореферату українською мовою до повноважень УТОПК довільно віднесено «консервацію і реставрацію... історико-культурної спадщини» (с. 18), а в анотації російською мовою, крім цього, Товариство названо «благотворительной научно-творческой негосударственной организацией» [11, с. 19].

Чи є вона такою згідно Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» (2014) [12], звичайно ні. Причиною таких ляпів є те, що дисертантка не піддає аналітичному фаховому поточненню, перевірці дані та факти, загалом інформацію, яку вперше знаходить у публікаціях чи Інтернеті. Чи не тому до основних напрямів діяльності УТОПК віднесено «реставрацію істо-

рико-культурних цінностей», чим воно ніколи не займалося (с. 13). Знаходимо також інший хибний висновок: «Залучення Товариством закордонних інвесторів у справу відновлення, збереження й використання їх як рекреаційних ресурсів України сприяло інтеграційним процесам входження у світовий культурний простір» (с. 16). Може бажане видається за дійсність? То так треба й сказати, тоді перспективна задумка заграє барвами європейської привабливості.

На жаль, зустрічаємо в тексті також нелогічність і непослідовність викладу матеріалу, не кажучи вже про недотримання тематичної стилістики. Наприклад, «клопотання та звернення членів УТОПШ до уряду майже завжди ігноруються» (с. 10), «беруть участь у громадських обговореннях різних законопроектів, хоча думка членів Товариства часто ігнорується. Отже, чинне законодавство України дає змогу забезпечити охорону національних культурних надбань на належному рівні» (с. 13).

Ось як науково-теоретично обґрунтовано і визначено перспективу вдосконалення правничих засад у цій культурологічній сфері: «На початку ХХІ століття специфіка пам'яткоохоронної справи як проєкції моделей життя суспільства зазнає певних кореляцій. В епоху глобалізації процес збереження історико-культурної спадщини потребує нових теоретико-практичних заходів. Еволюція пам'яткоохоронної справи, пов'язана з розвитком технологій, є наслідком змін в інтерпретації ролі пам'яток у новому часопросторі, сьогоденній динаміці розвитку культури, що відбувається в законах і підзаконних актах держави» (с. 12).

Чи ми чогось не розуміємо у цій теоретично-глобалістській абракадабрі на кшталт «інтерпретації і кореляції пам'яткознавчого динамізму в еволюційному часопросторі культури і культу віри»? Чи то як співається у пісні В. Висоцького:

Вдоль дороги все не так,
А в конце – подавно.
И ни церковь, ни кабак –
Ничего не свято!
Нет, ребята, все не так!» [13].

А що ви скажете на таку претензійну тезу: «У другій половині ХХ ст. робота УТОПШ стимулювала початок процесу зміни суспільної свідомості в Україні. Під тиском членів Товариства влада змушена була реагувати на якісно нові проблеми пов'язані з перебудовою країни. Шляхом трансформації громадської думки, впливу на масову свідомість соціуму організація сприяла активізації та поглибленню процесів демократизації в країні» (с. 15–16).

Якщо в дисертації дійсно використано низку методів дослідження, серед яких метод історизму, то чому в черговий раз втрачено адекватну міру наукового підходу до оцінки суспільних процесів у країні? Так можна договори-

тися до того, що від могутнього рефрену «під тиском членів УТОПК» розвалився Радянський Союз і Україна стала незалежною.

Відаючи данину вченим і науковцям, які досліджували діяльність УТОПК (М. Брайчевський, І. Гирич, С. Заремба, С. Кот, О. Нестуля, П. Тронько, О. Титова, М. Пархоменко та інші), але помилкові імена у музеєзнавців Г. Скрипник, Л. Славіна [14], не слід також забувати про вагомий внесок у становлення і розвиток громадської організації відомих істориків О. Апанович, О. Компан, К. Стецюк, П. Толочка, Ф. Шевченка, І. Шовкопляса, мистецтвознавців Ю. Асєєва, В. Тимофієнка, архітектора О. Силіна та інших.

Чимало реверансів дісталось в авторефераті на нашу адресу. Проте заперечую, що було використано наш приватний архів. Коли б надійшло відповідне звернення, було б надано його для опрацювання, автор цих рядків радо поділився б досвідом і науковими знаннями... Щоправда дисертантка вірно зазначила, ні автор цих рядків, ні старший консультант Товариства А. Ситник не були членами редколегії бюлетеня «Пам'ятники України» у 60-80-х роках ХХ ст. (с.5).

Грішать автореферат помилками і неточностями на кожній сторінці, дещо наведу. «Особливо цінним є бібліографічний список видань Товариства... за 60 років від 1966 по 2006 рр.» (с. 5). Коли уважно рахувати, то виходить 40 років. «Водночас діяльність УТОПК щодо збереження історико-культурної спадщини України в першій половині ХХІ ст. системно не досліджено» (с. 6). Цю половину нашого століття ще треба прожити, щоб почати про нього писати. А поки що напівсерйозно нагадаємо із цитатника Мао Цзедуна, що «забігання таке ж шкідливе, як відставання» [15].

Далі знову зустрічаємо плутанину ідеологічної і соціально-економічної різниці суспільних процесів, які відбувалися в сталінсько-репресивний і брежнєвсько-горбачівський періоди, а тепер в незалежній Україні. «На початку ХХІ ст., у період становлення державності в Україні та впровадження нових економічних відносин, продовжуються руйнування історико-культурної спадщини за аналогією до 30-х рр. та 80-х рр. ХХ ст., знижується рівень патерналізму (підкреслено нами – *авт.*)» (с. 10).

Але ж перед цим йшла мова про інше, що у той час розвивалися позитивні тенденції у пам'яткоохоронній справі. Вибачте, але тут виходить ніби ліва рука не знає, що робить права. Читайте: «З 1991 р. з набуттям Україною незалежності увага до релігійних колекцій значно поглибилася. Вони стали розглядатися як пам'ятки архітектури, а ікони та інші обрядові предмети – як культурно-історична спадщина народу» (с. 8).

Продовжувати далі критичний аналіз, образно кажучи на дисертаційному протязі історичного пам'яткознавства, який не приносить професійного задоволення, немає сенсу. Було б цікавіше і продуктивніше подискутува-

ти в іншому ключі, а саме про вагомий науковий здобуток щодо діяльності УТОПК, кілька поколінь членів якого плекали пам'яткоохоронний пласт історії та культури в українському суспільстві.

Можливо, так би й сталося – передумови для цього були, коли б дисертантка замість намагання охопити півстолітній період багатогранної складної діяльності УТОПК, зосередилася на значно вужчій темі: «Видавнича діяльність Українського товариства охорони пам'яток історії та культури як джерело пам'яткознавства в незалежній Україні». Це, здається, відповідало її дослідницькому інтересу, про що свідчить окремий підрозділ дисертації і публікації [16], в яких простежується певна наукова новизна і аналітична думка.

Важливі критичні зауваження стосуються не тільки дисертантки, але й її наукового керівника кандидата педагогічних наук, професора В. Медведєвої, загалом кафедри книгознавства та бібліотекознавства, а також членів спеціалізованої вченої ради Д26.807.02 КНУКіМ, офіційних опонентів, серед яких доктор історичних наук, професор, экс-міністр культури Л. Новохатько. Якби вони принципово і відповідально дбали, щоб дисертантка не тільки одержала науковий ступінь кандидата історичних наук, але й дійсно здобула наукові знання, цього б не сталося.

З їх благословення в авторефераті маємо ось таке скороспіле «Практичне значення одержаних результатів: Матеріали дисертаційного дослідження його висновки можуть бути використані в процесі підготовки узагальнюючих праць з історії України (підкреслено нами – *авт.*), навчальних програм, підручників та посібників з культурології, у подальших теоретичних дослідженнях з пам'яткознавства. Основні положення та висновки використовуються при викладанні курсів «Музеєзнавство» та «Пам'яткознавство», а також у доповідях на міжнародних та всеукраїнських конференціях, у численних публікаціях» (с. 3).

Ще в XIX ст. видатний письменник і філософ О. Герцен застерігав: «Наука требует всего человека, без задних мыслей, с готовностью все отдать и в награду получить тяжелый крест трезвого знания» [17]. У XXI ст. ці авторитетні слова не втратили своєї історичної вартості, навіть стали значно актуальнішими, оскільки з'являються і захищаються як дисертації подібні наукові опуси.

2. Наукова «цілина» обліку пам'яток.

Продовжувати цю критично-дискусійну тему мене спонукала стаття кандидата архітектури, професора Національної академії мистецтв і архітектури Л. Прибєги «Історія і сьогодення обліку пам'яток в Україні» [18].

Зупинимось лише на її історичній частині, в якій, як сказано в анотації, «розглядається вітчизняний досвід» державного обліку пам'яток. Зокрема, автор статті так оцінює науковий внесок своїх попередників: «Питання обліку

пам'яток не знайшло належного висвітлення в наукових пам'яткоохоронних дослідженнях, хоча до цієї теми в різний час й зверталися окремі науковці, зокрема, І. Ігнаткін, В. Акуленко, В. Вечерський, О. Пламеницька, М. Дьомін, О. Кравчук та інші... Певним чином засади обліку пам'яток порушувалися в законодавчих та нормативних документах минулих часів та сучасності» [19].

Що значить питання «не знайшло належного висвітлення»? Крім зазначення сторінок праць названих авторів, відповіді на ці питання Л. Прибега не дає. Отже, це не науковий аргумент для дискусії чи спростування ідей, думок і висновків названих авторів. Це епітет особистого уподобання, який прийнятий в літературі, як словесна ознака будь-якого предмета чи події, не більше.

Невже автори-попередники, базуючись на тогочасному законодавстві, повинні були екстраполювати свої наукові «рецепти» державного обліку пам'яток в незалежну Україну, як і передбачити її проголошення?

Законодавчо встановлений порядок державного обліку пам'яток – нестала нормативно-правова концепція, вона змінюється кожного разу із прийняттям нових законодавчих актів, які відповідно визначають специфіку і зміст наукових праць, особливо юридичних. Нині в незалежній Україні прагнуть у руслі загальнолюдських цінностей гармонізувати та імплементувати в нормативні акти, міжнародні пам'яткоохоронні стандарти, які втілені в Конвенціях UNESCO і Ради Європи та інших документах.

Однак, автор цих рядків далекий від того, що наша монографія «Охорона пам'яток культури в Україні 1917–1990» [20], яка в Україні була першою в історико-правовому пам'яткознавстві, є вичерпною, адже писана в умовах радянської доби, коли багато літератури і документів трималося в спецсховищах. Тепер, коли вони стали загальнодоступними і розширилася джерельна база, цікаво було дізнатися, які новації ввів у науковий обіг почесний президент УНК ICOMOS Л. Прибега щодо історії державного обліку пам'яток в Україні у своїй публікації до періоду 1917–1991 рр.

По-перше, мій опонент чотири рази послався на мою монографію, що мало б імпонувати автору в іншій інтерпретації. Зокрема, навів із неї затверджені списки пам'яток, які перебувають під охороною держави (1926 і 1956 рр.), кількість пам'ятників В. Леніну серед пам'яток монументального мистецтва і загальні дані про облік пам'яток на 1984 і 1990 рр. (с. 6, 8). Без будь-яких критичних чи дискусійних зауважень і доповнень тощо.

По-друге, дев'ять разів послався і використав різні дані щодо державного обліку пам'яток із упорядкованого нами у співавторстві першого в Україні збірника нормативних актів «Законодавство про пам'ятники історії і культури» [21] (с. 5, 6).

Щодо іншого збірника «Правова охорона культурних цінностей. Україна в міжнародно-правових відносинах» [22] (упорядкованого мною у співавтор-

стві), незрозуміло навіщо віднесено до літератури, коли в тексті статті немає жодного посилання.

Дещо скажемо про постанову Міністерства культури УРСР, Державного комітету Ради Міністрів УРСР у справах будівництва і Президії правління Українського товариства охорони пам'яток історії та культури від 17 жовтня 1972 р. «Про введення єдиної уніфікованої форми обліку пам'ятників історії та культури в Українській РСР». Її впровадження, помилково пише Л. Прибега, зокрема «виконання робіт з паспортизації пам'яток планувалося завершити до кінця 1965 р. (підкреслено нами – *авт.*)» (с. 7).

Не будемо надто прискіпливими, можливо автор не вчитав верстки. З ким не буває. Аби звернувся до нашої монографії, то поточнив, що уніфікацію державного обліку пам'ятників ввело Міністерство культури СРСР. Українська РСР зобов'язана була впровадити її на своїй території в порядку юридичної підлеглості, а не виступала ініціатором [23].

По суті, оце вся джерельна база з 1917 по 1991 рр. у новій науковій концепції «належного висвітлення» історії державного обліку пам'яток. Не знаю, як Л. Прибега, але я сумніваюся, що вона заповнить уявану ним прогалину в пам'яткознавстві, що було не під силу всім науковцям-попередникам.

Історичний досвід у впровадженні державного обліку пам'яток в Україні досить повчальний. У цьому контексті вважаю за доцільне процитувати із монографії: «Те, що справа обліку нерухомих пам'яток потребує вдосконалення в сучасних умовах, можна зрозуміти. Дивно лише, чому протягом 70 років жодна розпочата реєстрація пам'яток практично не стала стабільною державною акцією. Не встигли довести до кінця розпочату, як іде слідом директивне розпорядження провести нову паспортизацію за «істинними» критеріями. Щось подібне переживаємо і зараз ... По суті, на порядку денному нова реєстрація нерухомих пам'яток під іншою термінологією ... Постає слушне питання: чи не законодавчо визначеними критеріями історичної, наукової, художньої та іншої культурної цінності користувалися, коли брали ці пам'ятки під державну охорону? Причина такої «чехарди» з державним обліком нерухомих пам'яток, на нашу думку, в тому, що при проведенні їх наукової, історичної і культурологічної оцінки пріоритет надавався ідеологічним і політичним мотивам» [24].

«Тож, враховуючи важливість порушеного питання, – звертається Л. Прибега, – маємо продовжити дискусію...» [25]. І слушно звертає увагу на необхідність впорядкування термінології у пам'яткоохоронній сфері, кількість якої невпинно множиться, зокрема в нормативних документах, що ускладнює їх однозначне тлумачення і застосування в практичній діяльності. Це інша тема, але деякі міркування висловлю.

Автор пише: «Тут доречно згадати й про термін «пам'ятник», який у недалекому минулому був більш поширеним, ніж «пам'ятка». Ототожнення цих двох понять у пам'яткоохоронній діяльності в радянську добу й стало наслідком внесення до Списків пам'яток, зокрема історії та монументального мистецтва, численних новоспруджених пам'ятників на увічнення вождів й утвердження комуністичної ідеології» [26].

Однак, осучаснене тлумачення генези понять «пам'ятник» і «пам'ятка» більше нагадує нове прочитання з сучасних ідеологічних позицій декомунізації, ніж відповідає їх історико-лінгвістичній суті. Для ясності поновимо правничу трансформацію цих двох базових термінів, до якої мав безпосередню причетність.

Під час всенародного обговорення проекту Закону СРСР «Про охорону і використання пам'ятників історії та культури» 21 вересня 1976 р. в «Літературній Україні» побачила світ наша стаття «Пам'ятники чи «пам'ятки»? Про мову законодавчих актів» [27].

Публікація точно влучила у ціль, оскільки ніхто з високопоставлених мовознавців, які за службовим обов'язком мали відстоювати свої форпости зросійщення, публічно не відреагував. Тим часом підтримали мене в пресі доктор історичних наук, професор Д. Телегін [28] і доктор юридичних наук, професор А. Ткач [29]. Тільки майже через рік на сторінках «Літературної України» надто вже обтічно відгукнувся мовознавець Л. Паламарчук, що «пам'ятник і пам'ятка – не завжди синоніми» [30].

Стаття належно була оцінена в... Москві, у відділі опублікування актів Верховної Ради СРСР при Секретаріаті Президії Верховної Ради СРСР, зокрема, завідувачем української групи І. Мовчаном. Уродженець с. Рашівки Гадяцького району Полтавської обл., чудовий знавець української та російської мов, який тривалий час працював старшим викладачем художнього перекладу Літературного інституту імені Горького Спілки письменників СРСР за рекомендацією М. Рильського, спілкувався з академіком В. Виноградовим, автором «Словника російської мови» професором С. Ожеговим, він, спираючись на публікацію, узяв на себе відповідальність в офіційному перекладі союзного закону вжити замість російського терміна «памятник» український – «пам'ятка».

Наважуся навести дорогі для мене слова з листа Івана Мовчана: «Бачу, Ви – не випадкова людина на ниві української культури, і людина щира, гаряча, енергійна. В усьому Ви – козак! Хай і далі буде так!» [31].

Зрозуміло, що тепер Закон УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури», прийнятий Верховною Радою УРСР 13 липня 1978 р., мав відповідати союзному законодавчому акту. Так, термін «пам'ятка» ввійшов в українське правове поле, незважаючи на політику русифікації, яку в той час теоретично обґрунтовувала школа академіка АН СРСР І. Білодіда. Зокрема,

впроваджувала «процес лексичного збагачення літературної української мови за допомогою російських слів і словосполучень...» [32]. Те, що вдалося відстояти в законодавстві термін «пам'ятка» з його наступним вживанням в інших документах і назві УТОПК, було знаковим здобутком.

«Визначення терміна «пам'ятка», що наводиться в Законі України «Про охорону культурної спадщини», – зазначає Л. Прибега, – є формальним й полишене визначальних ознак та критеріїв оцінки історико-культурної значущості об'єкта як для надання йому правового статусу захисту, так і забезпечення збереження в разі проведення будь-яких пам'яткоохоронних заходів» [33].

Що дефініція «пам'ятка» в сучасному Законі є формальною – це так. Але тут не зайве пригадати історію правового намагання окреслити охоронні межі «пам'ятки» за історико-археологічними, мистецькими та іншими критеріями та ознаками. «Першим і найважливішим питанням для законодавця, який ставить за мету встановлення правової охорони пам'яток, є визначення поняття «пам'ятки» як інституту матеріального права. Без цього не можливо окреслити предметне коло охорони. Але численні спроби встановити межі застосування охорони пам'яток за загальною правовою нормою зазнавали невдач внаслідок властивої поняттю «пам'ятки» багатогранності і невизначеності.

Обходячи згадані труднощі, нормотворча техніка європейських держав ще в першій половині XIX ст. виробила три правові системи охорони пам'яток – об'єктивну, суб'єктивну і класифікаційну. За об'єктивною – правова охорона охоплює тільки ті пам'ятки, перелік яких викладено в законі. За суб'єктивною – вона залежить від попереднього встановлення пам'яткового характеру кожного предмета компетентними адміністративними органами. Найпоширенішою є класифікаційна система, яка становить певну модифікацію об'єктивної. Суть її полягає в тому, правовий акт замінює визначення поняття «пам'ятки» положенням: пам'ятками є те, що занесено до спеціального списку (реєстру)» [34].

Незважаючи на всю складність, а то й неможливість, вирішення такого завдання в загальній правовій нормі, це не означає заперечення чергового пошуку «перпетуум-мобіле», в процесі якого рано чи пізно до цього приходять.

* * *

Наукові праці, які були в свій час, можливо, знаковими у пам'яткознавстві, мають відносну і несталу цінність – одну за життя автора, іншу після його. Невпинний час їм найсуворіший і неупереджений суддя. Втім виваженість оцінок потрібна для поєднання минулих і нинішніх наукових надбань, як тяглість праці поколінь, слідування традиціям, які живлять творчий пошук і постійне прагнення істини.

З таких міркувань розглянемо книгу доктора архітектури, професора І.О. Ігнаткіна (1907–1991) «Охрана памятников истории и культуры» [35].

Щодо неї невинуватене оте загальне судження Л. Прибеги, що «питання обліку пам'яток не знайшло належного висвітлення...» Якраз він його розглядав у контексті наукового пошуку і методів виявлення і фіксації нерухомих пам'яток тощо, що відповідало його творчому задуму.

Книга І. Ігнаткіна, яка названа автором як «Справочное пособие», до нині не втратила свого значення не тільки своєю оригінальною пам'яткознавчою стилістикою, але й тим комплексом піднятих наукових, технічних і нормативних проблем, які розглядаються в спеціальних дисциплінах вишів (містобудівництво, краєзнавство, історія архітектури, охорона природного та історичного середовища). Ця праця, навпаки, має бути поцінована, як одна із перших тако-го глибокого наукового змісту, як і її досвідчений автор.

Академік АН УРСР П.Т. Тронько у передмові до неї зазначив: «Данное справочное пособие адресовано студентам, учащимся народных университетов и семинаров по охране культурного наследия и всем тем, кто непосредственно связан с охраной памятников истории и культуры. В нем содержатся основные понятия, определения и принципы, заложенные в законодательных актах, технических инструкциях и научных рекомендациях. Вместе с тем нет ничего более далекого от истины, чем усматривать в пособии лишь свод готовых ответов на поставленные читателем вопросы (підкреслено нами – *авт.*).

Охрана памятников относится к проблемам мировоззренческого порядка, решение которых немислимо без историзма мышления, без глубокой конкретной оценки явления в целом...» [36].

І до цієї фундаментальної основи в пам'яткознавстві прагнув Іван Олександрович. Коли в 1976 р. було винесено на всенародне обговорення проект закону «Про охорону і використання пам'яток історії та культури», І. Ігнаткін у статті «Взяти на облік» писав: «Охорона пам'яток починається з обліку. Здійснення значних народногосподарських проектів створило потреби виявити невідомі пам'ятки, провести суцільну інвентаризацію культурної спадщини як необхідного кроку для збереження історично сформованого архітектурно-художнього середовища» [37].

З усього висловленого напрошується висновок, що кожна наукова праця глибша і серйозніша, ніж її поверхова оцінка тільки за заголовками й іншими атрибутами книжки. Отож, така суб'єктивно-фахова необгрунтованість природно та вмотивовано спонукає до публічного реагування. Як мовиться, «Amicus Plato, sed magis amica veritas»...

Джерела та література

1. Корнійчук О. П'єси. – К.: Мистецтво, 1988. – С. 237.
2. Бойко Л. Діяльність Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (друга половина ХХ – початок ХХІ століття): автореф. дис. .... канд. іст. наук. – К., 2012. – 20 с.

3. Шелест П.Ю. Україна наша Радянська. – К. : Видавництво політичної літератури України, 1970. – 279 с.
4. О серьезных недостатках и ошибках одной книги // Коммунист Украины. – 1973. – № 4. – С. 77.
5. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К. : Видавництво політичної літератури України, 1976. – Т.2. – С. 80.
6. Акуленко В.І. Охорона пам'яток культури в Україні 1917–1990 : Монографія. – К. : Вища школа, 1991. – С. 199–200.
7. Квітка-Основ'яненко Г. Твори. – Львів : Наукове Товариство імені Шевченка, 1913. – Т. 2. – С. 260.
8. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1978. – № 30. – Ст. 426.
9. Відомості Верховної Ради СРСР. – 1976. – № 44. – Ст. 628.
10. Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 39. – Ст. 333.
11. Статут Українського товариства охорони пам'яток історії та культури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pamjatky.org.ua>.
12. Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 25. – Ст. 252.
13. Высоцкий В. Поэзия и проза. – М. : Книжная палата, 1989. – С. 102.
14. Мезенцева Г.Г. Музеєзнавство. – К. : Вища школа, 1980. – С. 10.
15. Мао Цзедун [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.omg-mozg.ru.
16. Бойко Л.О. Видавнича діяльність УТОШК як джерело вивчення пам'ятоохоронної справи в Україні // Праці Центру пам'ятознавства : зб. наук. пр. Вип. 17. – К., 2010. – С. 211.
17. Золотые россыпи (составитель И.Б. Тумаркин). – Одесса : Маяк, 1968. – С. 53.
18. Прибег Л.В. Історія і сьогодення обліку пам'яток в Україні // Праці Центру пам'ятознавства : зб. наук. пр. Вип. 29. – К., 2016. – С. 5.
19. Там само.
20. Акуленко В.І. Вказана праця.
21. Законодавство про пам'ятники історії та культури: Збірник нормативних актів / упоряд. В.І. Акуленко, М.О. Голодний [та ін.]. – К. : Політвидав України, 1970. – 464 с.
22. Правова охорона культурних цінностей. Україна в міжнародно-правових відносинах. Кн. 2. / за ред. Ю.С. Шемшученка та В.І. Акуленка. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – 864 с.
23. Акуленко В.І. Вказана праця. – С. 217.
24. Там само. – С. 218–219.
25. Прибег Л.В. Вказана праця. – С. 14.
26. Там само. – С. 12.
27. Літературна Україна. – 1976. – 21 вересня. – С. 3.
28. Телегін Д. І пам'ятка, і пам'ятник // Літературна Україна. – 1976. – 16 листопада. – С. 4.
29. Ткач А. Культурні цінності – під охороною закону // Радянське право. – 1977. – № 2. – С. 15–16.
30. Паламарчук Л. Пам'ятник і пам'ятка – не завжди синоніми // Літературна Україна. – 1977. – 5 липня. – С. 4.
31. Акуленко В. Відлуння пам'яті: назад у майбутнє. – К. : Бізнесполіграф, 2008. – С. 360.
32. Сучасна українська літературна мова (за редакцією академіка АН СРСР І.К. Білодіда). – К. : Наукова думка, 1973. – С. 71.
33. Прибег Л.В. Вказана праця. – С. 12.
34. Іваненко В. (Акуленко В.). Правовий статус пам'ятки // Пам'ятники України. – 1987. – № 1. – С. 22; Див. також: Акуленко В. Про наукові критерії визначення й оцінки пам'яток історії та культури // Український історичний журнал. – 1971. – № 6. – С. 113.
35. Ігнаткин И.А. Охрана памятников истории и культуры: справочное пособие. – К. : Вища школа, 1990. – 223 с.
36. Там само. – С. 5.
37. Ігнаткін І. Взяти на облік // Радянська Україна. – 1976. – 4 серпня.

Акуленко В.І. На дискуссионных перекрестках памятниковедения

В статье рассматриваются вопросы научной дискуссии в современном памятниковедении, в этом контексте анализируется автореферат диссертации Л. Бойко и статья Л. Прибег.

Ключевые слова: научная дискуссия, памятниковедение, диссертация о деятельности УООПИК, памятникоохранительное законодательство, история учета памятников в Украине, термин «монумент» и «памятник».

Akulenko V.I. At the crossroads of discussion about cultural heritage protecting

The article addresses the scientific discussion in the contemporary cultural heritage protecting. At this context the thesis of L. Boyko's dissertation and the research of L. Prybyeha is analyzed.

Key words: scientific discussion, cultural heritage studying, dissertation about activity of USPCHS, cultural heritage protection laws, history of cultural heritage sites' accounting in Ukraine, the terms «monument» and «site of cultural heritage».

Подано до друку: 14.11.2016 р.

УДК 008.001+008(091)+069+069.4

РУДЕНКО С.Б.

**«Декомунізаційний» закон на сторожі
збереження нерухомих пам'яток**

Центральне дослідницьке питання статті, чи, справді, «декомунізаційний» закон несе в собі положення, що роблять законними дії радикальних декомунізаторів щодо руйнування пам'яток радянської епохи? За результатами дослідження можна дати негативну відповідь. З'ясовано, що, по-перше, цей закон забороняє стихійний несанкціонований демонтаж, по-друге, під заборону не підпадають пам'ятки, що мають відповідний юридичний статус, твори антикварної торгівлі і мистецтва (створені до набрання чинності законом) та деякі інші категорії об'єктів, по-третє, цей документ містить чіткі строки проведення демонтажу, що сплили 21 серпня 2016 року, по-четверте, цей акт не вступає у колізію із пам'яткоохоронним законодавством. Автор статті сподівається, що за допомогою адекватного прочитання «меморіального» закону, запропонованого у статті, можна припинити вандаліні дії, що ґрунтуються на викривленому його прочитанні.

Ключові слова: декомунізація, декомунізаційний пакет законів, збереження пам'яток, радянська спадщина, вандалізм, історична політика, репрезентація та інтерпретація минулого, «культурна спадщина», «історико-культурні цінності», «пам'ятка», тоталітаризм, Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», пам'ятник Щорсу, Батьківщина-Матір.

Із прийняттям та введенням у дію у квітні-травні 2015 року «декомунізаційного пакету законів»¹ в українській історичній культурі відбулися зрушення, які не мають однозначного трактування і призводять до значного збурення громадської думки. Тональність оцінок цих процесів коливається від повної підтримки до тотального несприйняття. Це обумовлено тим, що централізовані дії «згори» несуть в собі загрози ятрогенії². Таким чином, очікувані позитив-

¹Мова йде про Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». У цій статті він також називатиметься «меморіальним» законом.

²Ятрогенія – медичний термін, що позначає шкоду від лікування, яка призводить до наслідків гірших за хворобу, на яку спрямований процес лікування.